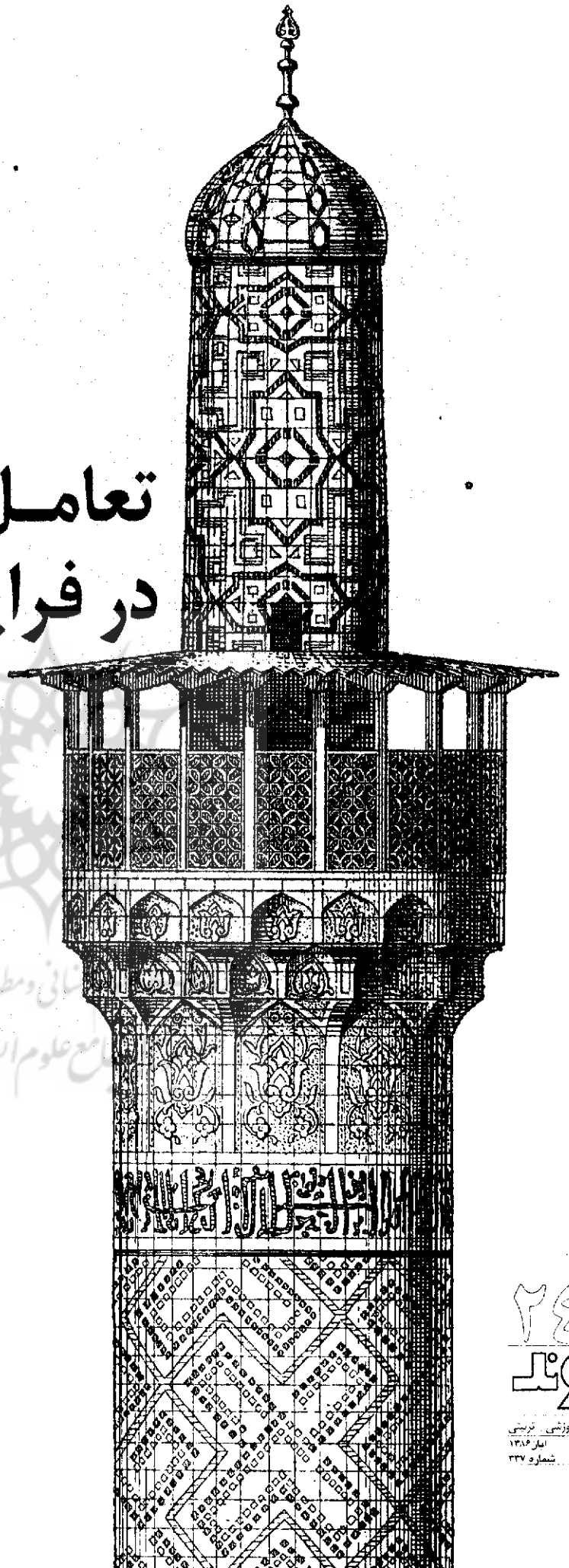

تعامل خانه و مدرسه در فرایند اقامه نماز

دکتر فریال آمار

هیچ وسیله‌ای مستحکم‌تر و دائمی‌تر از نماز برای ارتباط میان انسان با خدا نیست. مبتدی‌ترین انسان‌ها رابطه خود با خدا را به وسیله نماز آغاز می‌کنند. برجسته‌ترین اولیای خدا نیز، بهشت خلوت انس خود با محبوب را در نماز می‌جویند. این گنجینه ذکر و راز را هرگز پایانی نیست و هر که با آن بیش‌تر آشنا شود جلوه و درخشش بیش‌تری در آن می‌یابد (حضرت آیت‌الله خامنه‌ای).

انسان دارای یک سلسله گرایش‌های عالی است که به عنوان فصل ممیز انسان و حیوان تلقی شده، از آن به فطرت تعبیر می‌شود. گرایش به پرستش یکی از ابعاد چهارگانه فطرت محسوب می‌شود و به این معنی است که انسان در عمق ضمیر خود به صورت ناآگاهانه گرایش خاضعانه به سوی حقیقتی مقدس و برتر دارد. این‌گونه توجه و تقدیس و گرایش به موجودی والا و مقدس و خضوع در برابر آن که پرستش نامیده می‌شود نه تنها در نهاد هر انسان وجود دارد بلکه هدف آفرینش انسان به شمار می‌رود (سوره ذاریات، آیه ۵۶). بنابراین

۲۴

پژوه

نشریه ماهانه آموزشی - تربیتی
ایار ۱۳۸۶
شماره ۳۳۷

اگرچه همه نهادها در قبال شکوفایی این امر فطری و ترویج فرهنگ نماز به عنوان یکی از برترین جلوه‌های پرستش، مسئولیت دارند، خانواده و مدرسه به عنوان مهم‌ترین متولیان تعلیم و تربیت فرزندان کشور اسلامی رسالت بیش‌تری بر عهده دارند و تعامل این دو نهاد مهم نتایج مؤثری در پی خواهد داشت. برای تبیین کیفیت تعامل خانه و مدرسه می‌توان گفت که در تربیت دینی پنج مرحله به طور طبیعی و به صورت مستمر و منظم سپری می‌شود که می‌توان این مراحل را با مراحل رشد به قرار ذیل تطبیق داد و با پشتیبانی دو نهاد فوق‌الذکر به اهداف مورد نظر دست یافت.

۱- مرحله انس دینی، دوره پیش از دبستان

اولین مرحله تربیت دینی انس دینی است. کودکان در سال‌های اولیه زندگی با مشاهده اقامه نماز، تلاوت قرآن و انجام فرایض دینی توسط اطرافیان، به تقلید از آن‌ها می‌پردازند. این تقلیدهای کودکان به تدریج کودک را به سوی تعلقات دینی سوق داده، زیربنای معرفت دینی را فراهم می‌سازد. نقش خانواده در این مرحله از اهمیت خاصی برخوردار است. تشویق کودک در زمان تقلید حرکات نماز، شرکت در نماز جماعت، حضور در اجتماعات دینی و ... در تقویت انس دینی تأثیر بسزایی دارد. در این مرحله وزارت آموزش و پرورش شایسته است که با اختصاص بخشی از مطالب جزوه‌های آموزشی مراکز پیش دبستانی به نماز، رسالت خطیر خود را در پرورش تربیت دینی کودکان ایفا کند و خردسالان را به صورت تشریحی و تصویری با نماز آشنا سازد.

۲- مرحله عادت دینی، دوره دبستان

در این مرحله لازم است بر استمرار عمل کودکان نظارت شود. تکرار اعمال از جانب کودکان در این دوره علاوه بر نفوذ در شخصیت آن‌ها، زمینه استواری و پایداری آن عمل را در روح و جان آنان فراهم می‌نماید. از آن جا که یکی از خصوصیات مهم دوره دبستان، عادت‌پذیری است؛ لذا بایسته است که مدرسه همت خود را در این

دوره در ایجاد عادت‌های ارزشمند مصروف کند. اگر چه در سال‌های اولیه این دوره وجوب اقامه نماز بر دختران و تا پایان این دوره برای پسران مطرح نیست، ولیکن از طریق حضور دانش‌آموزان در نمازخانه و اقامه نماز، نوعی عادت و استمرار بر عمل در آن‌ها به وجود می‌آید و آن عمل به صورت طبیعت ثانویه در سرشت کودکان جای می‌گیرد. یکی از دلایل تأکید انجام اعمال دینی بر مبنای اعدادی از قبیل چهل، هفتاد، صد و ... همین تقویت عادت دینی است. در ضمن نباید از این امر غفلت کرد که آموزش مسائل شرعی در ارتباط با نماز به تدریج باید از همین دوره آغاز شود. نقش خانواده در این مرحله نیز بسیار حائز اهمیت است. زمینه‌سازی برای زودتر بیدار شدن در صبحگاهان و تأکید بر اقامه نماز در اول وقت از مهم‌ترین اموری‌اند که خانواده با عنایت به آن‌ها می‌تواند نقش خود را در این دوره به‌طور مؤثر ایفا کند.

۳- معرفت دینی، دوره راهنمایی

سن سیزده سالگی دوره رشد انتزاعی یا رشد تجربیدی فکر محسوب می‌شود. کودکی که در دوره پیش دبستانی و دبستان با آداب دینی انس پیدا کرده و عادت دینی در او به وجود آمده است، در این مرحله باید معرفت دینی پیدا کند. برای نیل به این مقصود بایستی از طریق دلیل و استدلال و با تجزیه و تحلیل مسائل دینی، زمینه تفکر دینی فراهم گردد. در این دوره نوجوانان غالباً از علت مسائل سؤال می‌کنند و می‌خواهند حکمت مسائل را بدانند. کودکی که تا به حال نماز خوانده و اکنون نیز به اقامه نماز ادامه می‌دهد، در این مرحله می‌خواهد بداند که نماز چه اثری بر شخصیت او دارد؟ در نزد خداوند چه آثاری بر آن مترتب است؟ و اصولاً چرا باید نماز خواند؟

برای پاسخ به سؤالات نوجوانان، خانواده و مدرسه علاوه بر معرفی منابع معتبر و ارائه شواهد مستدل و نمونه‌های مستند، از طریق متخصصان متعهد برای

پاسخ‌گویی به سؤالات و تجزیه و تحلیل مسائل دینی، لازم است با استفاده از سخنان بزرگان اندیشه و فرهنگ اسلامی که در ادبیات غنی فارسی موجود است و داستان‌هایی که در فرهنگ ما وجود دارد و اشعار ارزشمند سعدی، مولوی، حافظ و ... ضرب‌المثل‌ها، خاطرات و موضوعات تاریخی زمینه ایجاد جذابیت، آشنایی با رازها و اسرار نماز و تفکر برای نیل به معرفت دینی را فراهم کنند. به عنوان نمونه در قرآن بیش از دویست مورد ضرب‌المثل، داستان و حکایت وجود دارد که مرحوم صدر بلاغی آن‌ها را در کتاب قصص قرآن جمع‌آوری کرده است و مثال‌های قرآن هم در کتاب امثال قرآن گردآوری شده که مریمان و والدین می‌توانند از آن‌ها بهره‌برداری کنند.

۴- شاکله دینی، دوره متوسطه

پس از کسب معرفت دینی، باید معارف حاصله در همه زوایای وجود جوان نفوذ کند و دین در وجود او به

طور کامل متجلی و متبلور شود تا شخصیت بارز دینی پیدا کند. مدرسه به عنوان یکی از مهم‌ترین متولیان تعلیم و تربیت شایسته است در این دوره آموزش نماز را با تأکید بر روح، حقیقت و حکمت نماز و اجزای آن، بر عهده گرفته و دانش‌آموزان را به استفاده از منابع اصلی مانند قرآن کریم، سنت معصومین (ع)، اولیا و بزرگان دین در جهت دستیابی به حکمت نماز تشویق نماید. هم‌چنین لازم است در این دوره زمینه عمل همه جانبه به اعتقادات دینی برای جوانان فراهم شود، به همین دلیل محدودیت دانش‌آموز و فعالیت‌های او باید مورد توجه قرار گیرد. به معلمان گرامی پیش‌نهاد می‌شود برای افزایش غیرمستقیم معرفت دینی و تقویت پیوند جوانان با معارف دینی، فعالیت‌های تحقیقی و کارهای هنری دانش‌آموزان را گسترش دهند و هنگام آموزش، با طرح پرسش‌هایی در ضمن تدریس و درخواست اظهار نظر از افراد یا گروه‌ها و مشارکت و فعالیت در کارگروهی، فرصت تقویت تفکر و پرورش دین‌داری را برای دانش‌آموزان فراهم کنند.

نقش خانواده و اطرافیان نیز در این دوره بسیار حساس است، زیرا با هدایت جوانان به سوی انتخاب دوستانی شایسته و معاشرت با افراد با تقوا، او را در دستیابی به شاکله دینی مدد می‌رساند. در همین مسیر است که در انتخاب همنشین بسیار سفارش شده است. اگرچه انتخاب دوست در تمام دوره‌های زندگی حائز اهمیت است ولی در دوران نوجوانی و جوانی اهمیتی خاص دارد، زیرا در سنین بلوغ، عواطف انسانی بیدار شده، آماده شکل‌گیری و شکوفایی است و به همین علت، انگیزه نیرومندی نوجوانان را به سوی دوستی با همسالان سوق می‌دهد و وقتی علاقه قلبی بین دو دوست ایجاد شد، آن دو از صفات و حالات یکدیگر به تدریج تأثیر می‌گیرند و بالاخره این تأثیر ناآگاهانه و تدریجی به هم‌خوبی و هم‌رنگی می‌انجامد که حضرت علی (ع) در بیانات گهربار خود به این مسئله اشاره می‌فرمودند: «از مصاحبت با مردم فاسد

بپرہیز که طبیعت به طور ناآگاه، ناپاکی و بدی را از طبع او می‌دزدد در حالی که تو از آن بی‌خبری». از طرف دیگر وقتی از حضرت عیسی (ع) پرسیدند با چه کسی هم‌نشینی کنیم؟ فرمودند: «با کسی که دیدارش شما را به یاد خدا اندازد و گفتارش به علم شما بیفزاید و رفتارش شما را به آخرت متوجه کند». چنین دوستانی‌اند که حضرت صادق (ع) در وصف آنها می‌فرماید: «همان‌گونه که آب سرد مایه آرامش شخص تشنه می‌شود، دوست خوب نیز وسیله آرامش روحی و سعادت دنیوی و اخروی است» و در حدیث است که یکی از برکات مسجد و نماز، پیدا کردن چنین دوستانی است.

۵- خودجوشی دینی، دوره پیش‌دانشگاهی و پس از آن

در این مرحله، در صورتی که شخصیت فرد از نظر دینی به طور کامل شکل گرفته باشد و ایمان در قلب او نفوذ پیدا کرده باشد، آثار آن به صورت نیروی خودجوش دینی در عمل هویدا می‌شود. به عبارت دیگر مرتبه اصلی هدایت که ایمان است به وسیله افعال در قلب مستقر می‌شود، زیرا ایمان به خدا هرگز نمی‌تواند فاقد آثار عملی در زندگی فردی و اجتماعی انسان باشد. بنابراین کسانی که نور ایمان در دلشان تابیده است به انجام کارهای شایسته مبادرت می‌ورزند و هر اندازه ایمان آن‌ها قوی‌تر باشد در انجام اعمال صالح بیش‌تر از دیگران سبقت می‌گیرند. راز تقارن عبارت «الذین آمنوا» با «عملوا الصالحات» در قرآن کریم نیز همین مطلب است، زیرا عمل صالح به منزله میوه درخت ایمان شمرده می‌شود و حوزه تسلط ایمان نه تنها بخشی از وجود آدمی، بلکه همه هستی او را در بر می‌گیرد و هیچ بعدی از ابعاد وجود انسان یافت نمی‌شود که از حوزه نفوذ آن به دور باشد. البته تذکر این نکته ضروری است که نه تنها ایمان منشأ عمل صالح قلمداد می‌شود بلکه ایمان و عمل بر یکدیگر تأثیر متقابل دارند، یعنی

همان‌طور که ایمان سرچشمه عمل صالح است؛ عمل صالح نیز در تقویت ایمان مؤثر است. بنابراین هر اندازه که فردی در انجام کارهای شایسته و پرهیز از گناه تلاش نماید به همان اندازه نور ایمان در دل او تابناک‌تر می‌گردد، به همین دلیل قرآن کریم یکی از مهم‌ترین آثار نماز را دوری از گناه معرفی می‌نماید (سوره عنکبوت، آیه ۴۵) و ضایع شدن نماز را زمینه شیوع هرگونه فساد و پیروی از انواع شهوات می‌شمارد (سوره مریم، آیه ۵۹). تقویت رفتارهای دینی از طریق اهدای جوایز و تکریم فرزندان در حضور همسالان، از مهم‌ترین اقدامات خانواده و مدرسه در این مرحله به شمار می‌رود. در همین مرحله است که انسان نه تنها خود را هر لحظه در پیشگاه الهی خواهد دید بلکه حرکت هستی و شتاب آفرینش را نیز به سوی او روان می‌بیند و همه هستی را به منزله مآذنه‌ای خواهد دید که دمامد ندای توحید و دعوت به عبودیت حق و سرود بندگی از آن به گوش می‌رسد و در این حال است که او نیز هماهنگ با همه هستی به دنبال گمگشته خود می‌گردد و سعی می‌کند با محبوب‌ترین اعمال در نزد خداوند، یعنی نماز، رضای خالق را کسب کند و با نماز به عنوان بهترین وسیله تقرب، خود را به او نزدیک سازد. با چنین سرمایه‌ای، دیگر نه تنها تحت تأثیر جاذبه‌های نفسانی و دنیایی قرار نخواهد گرفت بلکه به مرتبه‌ای می‌رسد که شوق دیدار سرپای وجودش را تسخیر خواهد کرد و هر لحظه در آرزوی دیدار به سر خواهد برد، دیداری که سرپای ریزش رحمت است و ظهور عظمت و جلالت حق تعالی، لذا از یک سو محبت است و عشق و از سوی دیگر هیبت است و خشیت. در این زمان، زبان حال او مصداق این سخن حافظ خواهد بود:

برآستان جانان‌گر سرتوان نهادن
گلبانگ سربلندی بر آسمان توان زد
اگر مراحل فوق به طور صحیح جریان پیدا کنند،
جوایی که این گونه تحت تربیت قرار می‌گیرد دیگر

به عنوان طعمه تهاجم فرهنگی بیگانگان قرار نمی‌گیرد و دچار از خود بیگانگی و مسخ فرهنگی نمی‌شود. اگر جوانان تنها دارای علم دینی باشند ممکن است دچار لغزش شوند ولی اگر شاکله دینی داشته باشند مقاومت خواهند کرد و اگر خودجوشی دینی پیدا کنند تسخیرناپذیر خواهند شد. بدیهی است که تعلیم و تربیت به عنوان اساسی‌ترین عامل حیات هر جامعه، وقتی مؤثر واقع خواهد شد که نه تنها عموم عوامل مؤثر در آن به معاضدت و معاونت یکدیگر اقدام کنند؛ یعنی خانواده، مدرسه، مساجد و مجامع مذهبی، مطبوعات، رادیو،

تلویزیون و سینما که از عوامل عمده تعلیم و تربیت شمرده شده، نخبگان فکری در هر یک از این مؤسسات و مراکز، استراتژی تعلیم را با برنامه یا بدون برنامه، خودآگاه یا خودآگاه، القا می‌کنند، باید با هم مشارکت داشته باشند، بلکه کلیه مواد آموزشی هم باید به تحقق اهداف تربیت دینی یاری رسانند و به تقویت و تثبیت آن، البته به عنوان کارکرد ثانویه، همت گمارند.

نتیجه‌گیری

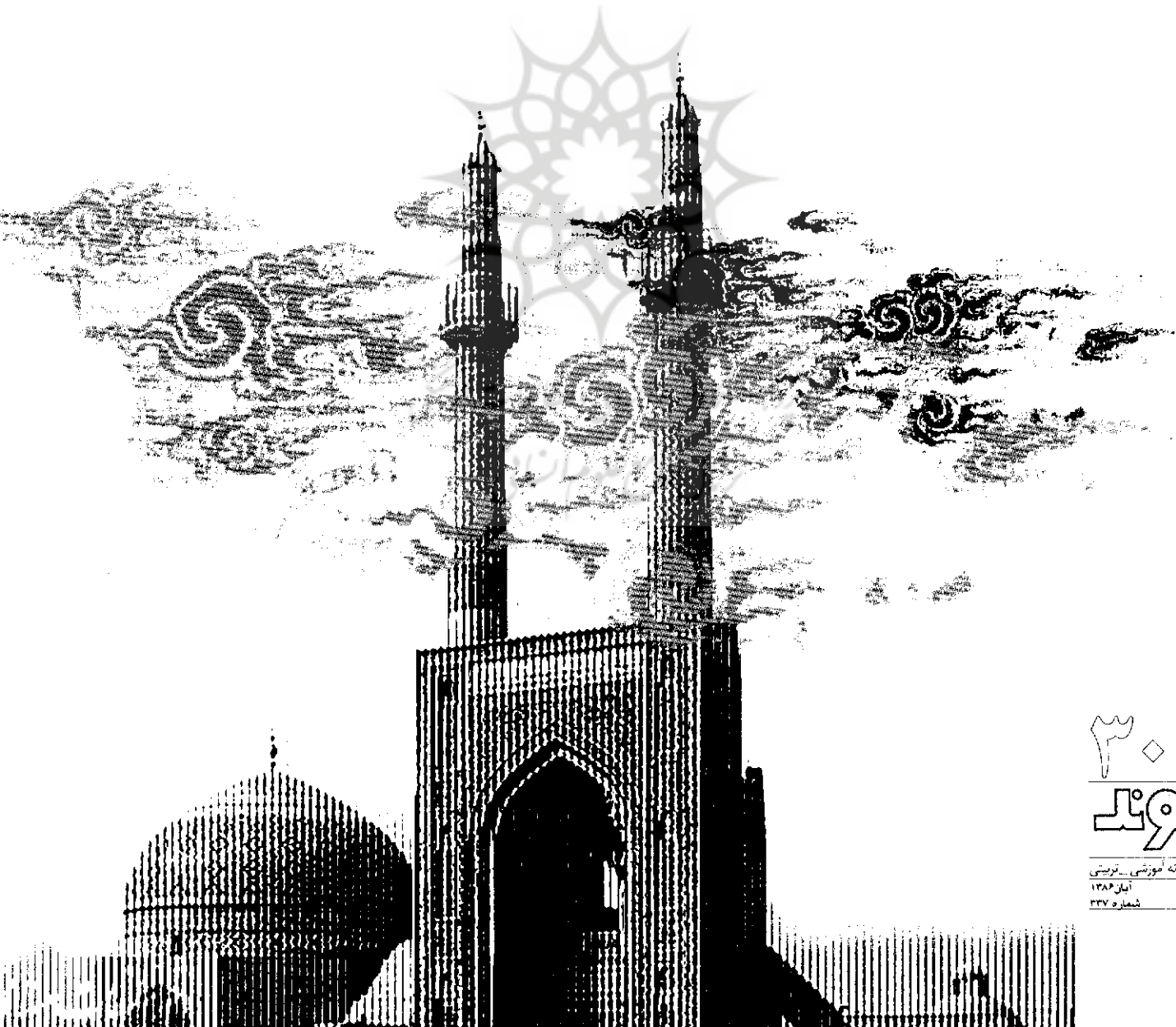
امام صادق - علیه السلام - در پاسخ معاویه بن وهب که درباره بهترین وسیله محبوبیت و تقرب بندگان به پروردگار پرسیده بود، فرمودند: «ما اعلم شیئاً بعد المعرفة الله افضل من هذه الصلوة؛ بهترین وسیله محبوبیت و تقرب بندگان به پروردگار پس از معرفت خدا، نماز است» (کلینی، ۱۳۶۳، ص ۷۵).

تعلیم و تربیت دو عنوان تفکیک‌ناپذیرند و تنها در پرتو این تفکیک‌ناپذیری است که نقش معنایی و رسالت مفهومی خویش را به درستی ایفا می‌نمایند. از سوی دیگر تعلیم و تربیت در هر جامعه‌ای تابعی از مکاتب تربیتی و خواست‌های حاکم بر اکثر افراد آن جامعه است. جامعه ما که مبتنی بر مبانی دینی است نیز می‌بایست تعلیم و تربیتش دینی باشد و در همه پیکره آن، رنگ دین تجلی نماید. بنابراین اگرچه همه نهادها در قبال ترویج فرهنگ نماز و شکوفایی این امر فطری مسئولیت دارند، خانواده و مدرسه و عوامل و عناصر آن به عنوان یکی از مهم‌ترین متولیان تعلیم و تربیت فرزندان کشور اسلامی رسالت خطیری به عهده دارند، زیرا از یک طرف خانواده به عنوان اولین نهاد تعلیمی و تربیتی، مؤثرترین نقش را در شکوفا کردن فطرت الهی عهده‌دار است و از طرف دیگر نهاد مدرسه نیز به مدت دوازده سال ارتباط نزدیک و زنده با مخاطبان خود دارد، لذا تعامل درست یا نادرست بین این دو نهاد، در مطلوبیت یا عدم مطلوبیت شخصیت فرزندان کشور اسلامی و چگونگی شکل‌گیری اندیشه، باورها و

رفتارهای ایشان نقشی تعیین کننده دارد.

بدیهی است برای دست‌یابی به مراحل عالی تربیت دینی باید ابتدا نیازها، توانایی‌ها و ویژگی‌های انسان را به عنوان موضوع تربیت بشناسیم و بدانیم که نخستین و بارزترین تفاوت میان انسان و حیوان این است که بر خلاف حیوان که فعالیت‌هایش اغلب جنبه تخلف‌ناپذیر دارد؛ فعالیت‌های انسان از روی آگاهی و انتخاب صورت می‌گیرد و چنین نیست که مانند حیوان مجری بی‌اراده طبیعت خود باشد. به بیان دیگر انسان تا کاری را نشناسد و به نتیجه و هدف آن کار پی نبرد، برای انجام آن کار اقدام نخواهد کرد بنابراین اولین قدم

اندیشه است. بعد از اندیشه و پذیرش آن هدف از ناحیه فکر، نوبت به قبول عملی می‌رسد. یعنی آن حکم عقلی که توسط اندیشه پذیرفته شده است تا وقتی که در حد همین تصدیق ذهنی باشد، منشأ اثر واقع نمی‌شود. بلکه وقتی این تصدیق منشأ اثر می‌گردد که قلب بدان معتقد شود و نوعی حب و دل‌بستگی به آن پیدا کند و شوق رسیدن به هدف را در دل ایجاد نماید، آن گاه این حب و شوق برانگیزاننده انسان برای انجام عمل خواهد گردید. یعنی شوق که در درون وجود آدمی است او را به اراده کردن و تصمیم می‌کشانند و با گرفتن تصمیم اقدام می‌کند. به همین دلیل است که در دین، عمل بعد

از ایمان قرار داده شده است و رابطه تکمیلی و متقابل ایمان و عمل در آیات متعدد بیان شده است. بعد از این مرحله است که در اثر انجام اعمال صالح بقیه اعمال نیز به صلاح گرایش پیدا می‌کنند. لذا انتظار می‌رود خانواده و مدرسه، همپای شرایط فرهنگی دنیای امروز و متناسب با محتوای غنی منابع دینی، راهبرد روشنی را در این مورد دنبال کنند.

پیش‌نهادهای

برای کسب موفقیت روزافزون خانواده و مدرسه در تربیت فرزندان، هم‌نوا با ارزش‌ها، هنجارها، اعتقادات و نگرش‌های مطلوب دینی از جمله نماز، پیش‌نهادهای زیر ارائه می‌گردد:

۱- تدارک تجمع و حضور والدین دانش‌آموزان در نماز جماعت مدارس.

۲- فراهم کردن زمینه تشویق والدین، برای مشارکت دادن دانش‌آموزان در نماز جماعت مدارس.

۳- برگزاری مسابقات متنوع برای والدین دانش‌آموزان در زمینه نماز.

۴- تشویق و قدردانی از خانواده‌های نمونه مقید به نماز جماعت، به ویژه خانواده‌هایی که زمینه حضور فرزندانشان را فراهم می‌آورند.

۵- والدین به روش‌های مناسب با فلسفه نماز آشنا شده، شیوه‌های اثرگذاری بر فرزندان را بیاموزند.

۶- رشد تربیت دینی صرفاً مأموریت درس دینی شمرده نشود، زیرا ماهیت دین‌طوری است که در همه جا حضور دارد و ارتباط آن با همه عرصه‌های فکری باید مکشوف گردد تا زمینه رشد همه جانبه برای دانش‌آموزان فراهم شود. به تعبیر دیگر، تربیت دینی به منزله روحی است که در کالبد همه فعالیت‌های انسان مسلمان از جمله فعالیت‌های آموزشی او حضور دارد. به همین دلیل کلیه فعالیت‌های دانش‌آموز باید تجلی‌گاه اهداف تربیتی باشد.

۷- برنامه اردوها، جشنواره‌های آموزشی و ... به

گونه‌ای تنظیم شود که والدین دانش‌آموزان نیز حضور داشته باشند و با فرا رسیدن وقت نماز، همه با هم نماز را اقامه کنند.

۸- انجمن‌های اولیا و مربیان در برنامه‌های خود، والدین را نسبت به امر نماز فرزندان توجیه و تشویق کنند.

۹- در تولیدات کمک آموزشی و تفریحی که در اختیار خانواده‌ها قرار می‌گیرد، موضوع نماز به صورت جدی مطرح گردد.

۱۰- از والدین و دانش‌آموزان خواسته شود که با همکاری یکدیگر با زبان شعر و قصه و نقاشی و ... به آفرینش آثار هنری با کیفیت برجسته اقدام نمایند.

در پایان یادآوری می‌گردد که خانواده و مدرسه شایسته است علاوه بر این که نسبت به معنویت، پرستش و نماز حساس باشند؛ خاستگاه دین‌داری و تقید مذهبی را که با تفکر، تعقل و خردورزی و دانش نسبتی تمام دارد، با تبیین نظری مباحث دینی و تکیه بر باورهای درونی و فطری دانش‌آموزان نهادینه سازند.

به امید روزی که با توفیقات الهی و برنامه‌ریزی متولیان تعلیم و تربیت، شاهد تجلی آثار اقامه نماز در سطح جامعه باشیم و به برکت برپایی نماز، پرتو تابناک خورشید سعادت و نیک بختی بر زندگی بندگان الهی متجلی گردد.

گفت پیغمبر رکوع است و سجود

بر در حق کوفتن حلقه وجود

حلقه آن در هر آن که می‌زند

بهر او دولت سری بیرون کند

فهرست منابع:

- قرآن کریم.
- آمار، فریال (۱۳۸۲). بررسی تطبیقی مراحل تربیت دینی و فرهنگ نماز در کتب دینی و قرآن دوره‌های تحصیلی (ابتدایی، راهنمایی، متوسطه). سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- کلینی، محمدبن یعقوب (۱۳۶۳). اصول کافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

